

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (477) «18»

Юрій Нікітін

ВНЕСОК ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ, ХАРКІВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ У РОЗБУДОВУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Розкриваються основні напрямки і заходи органів міського самоврядування Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст. з розбудови бібліотечної справи. Показано роль громадськості та меценатів у створенні бібліотечної мережі, вказано на чинники, які стримували дану діяльність.

Ключові слова: Полтавська, Харківська, Чернігівська губернії, міське самоврядування, меценати, культура, бібліотеки.

Розбудова незалежної, демократичної Української держави неможлива без ефективних органів місцевого самоврядування. На плечі останніх покладається ціла низка господарсько-фінансових та соціально-гуманітарних завдань, які необхідно вирішувати в складних умовах модернізаційних процесів нашого часу. Часто науковці і практики закликають звертатися до історичного досвіду нашого народу по вирішенню нагальних проблем міських громад у другій половині ХІХ ст. для всебічного аналізу досягнень і прорахунків громадських управлінь при розбудові господарсько-культурної сфери. У контексті такого підходу ми і вирішили розглянути культурно-просвітницьку діяльність самоврядних інституцій Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній, які мали особливості соціально-економічного та культурного розвитку.

Модернізаційні процеси, що відбувалися в Російській імперії у другій половині ХІХ ст., ставили перед органами міського самоврядування завдання щодо розширення їх діяльності у культурно-просвітницькій сфері. Саме тому одним із важливих напрямів практичної роботи міських громадських управлінь Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст. стає створення публічних бібліотек. Слід зазначити, що в Російській імперії громадські бібліотеки почали з'являтися з 30-х років ХІХ ст. Однак у першій половині ХІХ ст. створення таких закладів не стало масовим явищем у містах Російської імперії. Нова хвиля інтересу до бібліотечної справи починається після земської реформи 1864 р. Саме земські установи в сільській місцевості і в містах власним коштом або на дольовій основі з громадськістю відкривають цілу низку різнопрофільних бібліотек: земські публічні, земські народні, для земських службовців, медичні, учительські, шкільні, сільськогосподарські, науково-довідкові, дитячі, пересувні. Усі вони мали різні джерела фінансування, принципи комплектації книжкового фонду, завдання.

Після міської реформи 1870 р. муніципальні структури досліджуваних губерній долучалися до часткового фінансування діючих у містах земських і державних бібліо-

© Нікітін Юрій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

тек. Наприклад, у Чернігові з першої половини ХІХ ст. діяли три державні бібліотеки, а також одна при Дворянському зібранні¹. Зміни, що відбулися у всіх сферах життя суспільства в середині – другій половині ХІХ ст., розширювали можливості міських самоврядних інституцій і представників громадськості щодо відкриття бібліотек, які повинні були задовольняти духовні потреби не лише дітей, але й дорослого міського населення. Підтвердженням такої тенденції можна вважати такий факт, коли у 1859 р. вчитель Чернігівської чоловічої гімназії Ф. Петропавлівський надрукував звернення у місцевих «Відомостях» про необхідність відкриття бібліотеки у губернському центрі. На його думку, відомі у місті особи та службовці мали б можливість брати літературу під розписку, а всі інші бажачі сплачували б 7 руб. 50 коп. абонентської плати (за рік)². Крім диференційованого підходу до читачів, Ф. Петропавлівський пропонував досить оригінальні правила користування бібліотечним фондом. Він радив видавати не більше двох книжок за один раз. У випадку невчасного повернення книги з читача додатково бралася місячна плата за користування літературою, а в разі втрати «порушник» сплачував її вартість. Періодичні видання планувалося видавати на 3-4 доби. Читач, який вчасно не повертав журнали, позбавлявся брати їх додому до тих пір, поки з ними не ознайомляться всі читачі. Якщо «порушник» губив газету чи журнал, то він повинен був відшкодувати їхню вартість. Через три місяці після виходу журналу його прирівнювали до книги і видавали читачам з відповідними вимогами. Література видавалася з 16 до 18 години, окрім четверга та неділі (з 11 до 14.30)³. У залежності від бажання відвідувачі могли читати літературу в спеціальному кабінеті або брати її додому. У кожному випадку ціна за послугу встановлювалася диференційовано⁴.

Отже, до реформи 1870 р. у містах Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній уже діяла певна кількість бібліотечних закладів, заснованими яких були земства, влада міст та громадськість. Після реалізації міської реформи у трьох вищезгаданих губерніях більшість муніципальних структур мало уваги приділяти питанню відкриття громадських бібліотек. На даний процес впливало ряд чинників: хронічна нестача коштів, нерозуміння окремими гласними важливості проблеми тощо.

Результатом такої ситуації було залишкове або дольове фінансування бібліотечної справи. Інколи міські громадські управління приймали рішення про недоцільність відкриття громадських бібліотек, бо вже діяли земські або приватні. Влада міст надавала вже існуючим бібліотекам певну допомогу (дозвіл на діяльність, приміщення, рекламу, наповнення бібліотечного фонду тощо). Яскравим прикладом строкатого характеру бібліотечної мережі можуть бути дані про міста Полтавської губернії за 1887 р. Приватні бібліотеки діяли у Полтаві (2), Кременчуці (1), Лубнах (1), Прилуках (1), Кобеляках (1). Громадські функціонували у Ромнах (1), Хоролі (1), Миргороді (1), Переяславі (1), Гадячі (1), Константинограді (1). У Зінькові діяла лише одна повітова земська бібліотека. Мешканці Золотоноші і Пирятина взагалі не мали змоги відвідувати бібліотеки або читальні зали, бо їх не було у зазначених пунктах⁵.

Через 7 років у містах Полтавської губернії кількість бібліотек зросла до 23. Наприклад, лише у Кременчуці діяло 4 бібліотеки (дві приватні, міська і при Кременчуцькому громадському зібранні). Міська бібліотека мала спеціальний читальний кабінет, її фонди налічували 2423 томи. Щоденно заклад відвідувало 380 осіб. Така ж кількість бібліотек діяла у Константинограді: міського приходського училища, повітового училища, громадського зібрання та 36-го Орловського піхотного полку⁶.

Крім загальних бібліотек, у містах Полтавської губернії діяли спеціалізовані заклади. Наприклад, у м. Карлівка з 1871 р. діяла економічна бібліотека, що була відкрита завдяки підтримці її Імператорської Величності Великої Княгині Катерини Михайлівни, яка передала кошти (100 руб.) і певну кількість книг для відкриття закладу⁷.

Із середини 90-х років ХІХ ст. в Полтаві функціонували 4 бібліотечні установи: громадська, Подільська безкоштовна бібліотека-читальня, єпархіальна бібліотека-читальня Свято-Макаріївського братства та бібліотека на Кобищах Комітету народної тверезості. Найбільш потужною серед них була міська громадська бібліотека. Вона мала абонемент, читальню. Абоненти і члени бібліотеки мали право безкоштовно

читати літературу (за наявності квитка). За користування читальним залом була встановлена плата: за рік – 1 руб., за місяць – 10 коп., за 1 раз – 10 коп. Книги, журнали і пресу видавали під номер від одягу, який відвідувач отримував у швейцара в гардеробі бібліотеки. Усі читачі поділялися на 5 категорій залежно від сплаченого квитка (річний, піврічний, місячний тощо). Передплатники 1 розряду мали право брати 5 книг, із них 1 – новий журнал. Їм за першою вимогою видавали свіжі журнали та книги. Читачі 2 розряду отримували за один раз 4 книги (серед них – 1 журнал, який отримала бібліотека у попередньому місяці). Передплатники 3 розряду могли взяти за раз 3 книги (із них 1 журнал 3-місячної давнини); 4 розряду – 2, а 5 розряду – 1⁸. Усі, хто мав річну передплату, вважалися членами Громадської бібліотеки і мали право голосу на загальних зборах бібліотеки. Читачі могли взяти газети тільки через 2 дні після того, як бібліотека їх отримувала. Інші періодичні видання видавали додому після отримання наступного номера. Нові журнали отримували на 5 днів, газети – на 2, а старі журнали – на 14. За рідкісні книги та довідники бралася додаткова плата або їх взагалі не видавали додому. Бібліотека працювала щодня, крім найбільших церковних свят, із 10 до 21 години⁹.

У Чернігівській губернії процес відкриття та функціонування бібліотечних закладів нагадував Полтавську губернію. До 1870 р. у містах краю діяли поодинокі громадські бібліотеки, а основну масу становили земські (розташовані в містах) і приватні. Перебуваючи у стані постійної фінансової скрути, більшість міських громадських управлінь Чернігівської губернії здійснювали фінансування культурної сфери за залишковим принципом. Відкриття кожної бібліотеки найчастіше ставало результатом приватної або громадської ініціативи. Саме після звернення до муніципальних структур окремих осіб (або групи) самоврядні інституції шукали можливість (фінансову або іншу) допомогти створити бібліотечний заклад.

Саме з ініціативи чернігівської інтелігенції в губернському місті у 1877 р. було відкрито губернську бібліотеку. Представники місцевої громади сформуливали і більшу частину її фонду¹⁰. Активність небайдужих чернігівців засвідчує той факт, що на початку ХХ ст. у своєму розпорядженні бібліотека мала 5000 книг¹¹. Чернігівська бібліотека працювала за детально розробленими правилами. Читачі могли користуватися її послугами щодня з 11 до 20 години. Виключення становили дні важливих церковних свят. Усі читачі поділялися на 4 розряди (залежно від абонентської плати). Кожний розряд мав право отримувати певну кількість книг, журналів та газет. Існували і свої правила користування читальним кабінетом. Відвідувачі отримували необхідні книги та періодику і користувалися ними безкоштовно (у межах читальні). Відвідувачам заборонялося робити помітки, малюнки або інші речі, які призводили до пошкодження літератури. Також були встановлені правила поведінки у читальні. Відвідувачам заборонялося голосно розмовляти, смітити¹².

Важливість бібліотеки для культурного життя міста розуміли всі небайдужі мешканці Чернігова, які пропонували і обирали до її правління найшанованіших представників громади. У 1895 р. головою правління Чернігівської громадської бібліотеки був відомий громадський діяч Ілля Людвігович Шраг, а серед членів правління Василь Михайлович Хижняков та Борис Дмитрович Грінченко¹³. Саме завдяки таким особам, які були активними прибічниками поширення серед населення освіти і культури, пересічні городяни отримали можливість знайомитися з творами не лише іноземних авторів (Ч. Шекспіра, Т. Ібсена, Д. Байрона, В. Скотта та інших), але й з класиками української та російської літератури (І. Левицького, І. Карпенка-Карого, М. Гоголя, М. Костомарова, А. Чехова, Л. Толстого, О. Пушкіна та інших)¹⁴.

Читальня, що працювала при бібліотеці, мала достатньо широкий вибір газет та журналів («Вестник Европы», «Исторический журнал», «Киевская старина», «Русское богатство» тощо), які могли задовольнити духовні потреби як дорослої частини населення Чернігова, так і учнівської молоді¹⁵.

Підняття культурно-освітнього рівня населення краю сприяли періодичні видання, з якими можна було ознайомитися в бібліотеці: «Черниговские губернские ведомости», «Черниговские епархиальные ведомости», «Черниговская газета»,

«Календари Черниговской губернии» та інші на своїх сторінках друкували значний масив матеріалів з історії міста і всієї губернії, які містили багатий статистичний та етнографічний матеріал. На сторінках місцевої та загальноросійської преси друкувалися статті, присвячені проблемам удосконалення місцевого самоврядування, освіти, медицини та іншим, які містили аналіз стану окремих сфер життя і пропозиції щодо їх вдосконалення. Таким чином, бібліотеки сприяли формуванню у населення певного світогляду і думки про шляхи поліпшення свого життя.

Крім громадської бібліотеки, у Чернігові діяли бібліотеки при навчальних закладах. Фінансуючи різні ланки освіти, чернігівське громадське управління одночасно слідувало за поповненням бібліотечних фондів. Головним чином вищезгадані бібліотеки закупували навчальну літературу або художню, яка повинна була сприяти кращому засвоєнню дисциплін і вихованню монархічно налаштованої молоді. За свідченнями сучасників, найбільші фонди серед шкільних бібліотек міста мала духовна семінарія¹⁶.

У місті також діяло декілька приватних бібліотек, які розміщувалися в одному приміщенні з книгарнями. Така ситуація мала і свій позитив, бо кожен бажаючий міг замовити необхідну літературу в магазині, а потім прочитати в читальному кабінеті. На початку ХХ ст. у Чернігові з'явилася іудейська бібліотека, фонди якої були орієнтовані на задоволення потреб представників даної конфесії, які мешкали у Чернігові.

В інших містах Чернігівської губернії ситуація була значно гіршою. Кількість бібліотек (громадських, земських, приватних) та «якість» їхніх фондів значно поступалися Чернігівській громадській бібліотеці. Певним винятком була бібліотека при історико-філологічному інституті князя О. А. Безбородька. Основу бібліотечного фонду навчального закладу поклав граф А. Г. Безбородько, який подарував їй 2500 книг. Це були здебільшого історичні видання та переклади творів західноєвропейських авторів. Слід визнати, що влада Ніжина в різні часи по-різному підтримувала дану бібліотеку.

Крім вищезгаданої бібліотеки, у місті діяли подібні заклади при інших навчальних установах або приватні, що було характерно для більшості міст Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст.

Як і в сусідніх губерніях, на Харківщині основна маса бібліотечних закладів функціонувала в губернському місті. Частині з них влада Харкова надавала допомогу. Наприклад, міське громадське управління 13 січня 1897 р. було співорганізатором благодійної театральної вистави, кошти від якої пішли на потреби Харківської громадської бібліотеки¹⁷. Вищезгаданий заклад було організовано за ініціативи міської думи (8 жовтня 1886 р.). Створене із представників муніципальних структур та громадськості правління громадської бібліотеки звернулося до правління Харківського університету з клопотанням про виділення частини території, що знаходилася на перехресті Петрівського провулку та Миколаївської вулиці, для будівництва приміщення¹⁸. Побудована бібліотека мала три поверхи, читачів обслуговувало п'ять службовців. Небайдужі харків'яни долучалися до формування бібліотечного фонду: губернатор барон А. фон-Гільденбант, професор Харківського університету Д. Багалій, прибічники поширення освіти серед населення Х. Алчевська, М. Сумцов, О. Гурський та інші.

Саме спільні зусилля Харківської управи та громадськості сприяли поступовому розвитку закладу. У 1889 р. бібліотека отримала від влади міста субсидій на суму 1000 руб. та 500 руб. на оренду приміщення. Благодійники зібрали на її потреби 533 руб. 50 коп. Показовими були суми внесків: від 500 руб. (від Б. Т. Філонова) до 80 коп. (від Деревецького). Наведені дані засвідчують небаїдухе ставлення харків'ян до потреб бібліотеки і бажання допомогти у розвитку установи.

Робота закладу була організована таким чином, що він заробляв кошти, які можна було направляти для вирішення нагальних потреб. У 1889 р. у вигляді членських внесків бібліотека отримала 939 руб., за місячні абонементи – 3064 руб. 97 коп., штрафи за порушення правил становили 71 руб. 40 коп., компенсація за втрачену літературу – 24 руб. 40 коп., кошти від проведення двох благодійних спектаклів – 510 руб. 73 коп.¹⁹ І це ще не весь перелік статей прибутку за один рік.

Основними витратними статтями в роботі бібліотеки були: купівля нових книг (2372 руб. 38 коп.), передплата періодичних видань (1929 руб.), заробітна плата п'яти працівникам (1090 руб.), двом хлопчикам (140 руб.), двом швейцарам (333 руб. 75 коп.), опалення (146 руб. 30 коп.), меблі і лампи (237 руб. 40 коп.), освітлення (28 руб. 91 коп.), дрібні витрати (155 руб. 7 коп.) та страхування (86 руб. 80 коп.). Суми витрат наведені за 1889 р.²⁰

Активна участь влади Харкова і міської громади в розбудові громадської бібліотеки принесла свої позитивні наслідки. У 1890 р. правління бібліотеки спільними зусиллями самоврядних інституцій і харків'ян починає відкривати свої філії у різних районах губерньського центру. Це розширило можливості мешканців міста знайомитися з новинками світової та української літератури, матеріалами, присвяченими обговоренню актуальних проблем місцевого та загальноросійського характеру, що друкувалися в книгах та на сторінках періодичної преси.

Слід визнати, що саме представники громадськості, які розуміли культурно-просвітницьку роль бібліотек, сприяли перетворенню Харківської громадської бібліотеки в одних із головних культурних осередків міста.

У 1889 р. правління закладу вирішило створити каталоги книг за новим принципом (форматно-порядковим). Їх почали друкувати (у 1889 р. – 12000 назв книг та 121 періодичне видання) і продавати усім бажачим²¹. У 1898 р. за рішенням правління було розпочато створення генерального алфавітного каталогу, за основу якого було взято пруську систему опису книг.

На цей крок правління було змушено піти тому, що бібліотечний фонд постійно зростав і у 1896 р. становив 41600 книг. В окремі роки тільки від благодійників заклад отримував від 2000 до 4000 томів²². Серед меценатів, які подарували бібліотеці значну кількість видань, були письменник Г. Данилевський (близько 3000 книг), лікар В. Порай-Кошиця (1800 найменувань), юрист К. Анненков (1700 примірників) і багато інших мешканців міста та його гостей, хто своїми діями сприяв культурно-просвітницькій діяльності міського громадського управління Харкова. Дана теза підтверджується фактами. Так, лише у 1890 р. бібліотеку відвідало 65370 осіб, що становило значний відсоток населення Харкова.

Крім громадської бібліотеки, у місті діяли бібліотеки при навчальних закладах (які різною мірою фінансувалися муніципальними структурами). Однак фонди початкових народних, ремісничих і реальних училищ, прогімназій і гімназій здебільшого були сформовані з навчальної літератури та книг церковного характеру. Бібліотеки ж для вчителів у переважній більшості були практично пусті²³.

Спільними зусиллями з Товариством розповсюдження в народі грамотності влада міста відкрила Першу і Другу Харківську безкоштовні народні читальні-бібліотеки, орієнтовані на харків'ян, які відносилися до непривілейованих станів.

У місті також діяла певна кількість бібліотек при залізниці. З 1887 р. такий заклад працював на Курсько-Харківсько-Севастопольській залізниці, засновником якого був С. Парчевський. Правління залізниці та її службовці підтримали ініціативу (у тому числі і фінансово). У 1897 р. бібліотечний фонд налічував 6000 видань та 30 найменувань газет і журналів. У 90-х роках XIX ст. бібліотека мала свої філії у залізничній лікарні, Олександрійських залізничних майстернях та на станції Слов'янськ²⁴. Лише у Харкові вона мала 600 передплатників²⁵. Позитивний досвід колег перейняло правління Харково-Миколаївської залізниці, яке створило у себе бібліотеку у січні 1897 р. Начальник залізниці асигнував на її діяльність 2000 руб. Окремі робітники також відраховували кошти зі своєї заробітної плати на бібліотеку. Уже через декілька місяців вона мала 200 передплатників²⁶.

У місті діяли 3 приватні бібліотеки, серед яких особливий інтерес викликає Південна театральна бібліотека Лігда-Нікіфорова, що функціонувала близько двадцяти років. З часом її власником став Д. В. Бойко. Дана бібліотека тривалий час вважалася однією з найкращих в імперії за різноманітністю бібліотечного фонду театральномузичного спрямування²⁷.

Крім вищезгаданих, бібліотеки діяли у кожній роті військових частин, що роз-

ташовувалися у Харкові. Вони були орієнтовані на нижні чини. Бібліотечний фонд складався в середньому з 500 книг та певної кількості військових журналів²⁸. Окрім задоволення духовних потреб солдат, бібліотека повинна була сприяти підвищенню військової підготовки. Зазначені заклади перебували здебільшого під опікою громадськості міста.

У повітових центрах Харківської губернії бібліотечна справа у другій половині XIX ст. знаходилася в неналежному стані. Кількість закладів була недостатньою для задоволення культурних потреб населення. Здебільшого вони почали відкриватися міськими громадськими управліннями у 80-х-90-х роках XIX ст. Як і в сусідніх губерніях, у кращому випадку паралельно існували земські, приватні та громадські бібліотеки. В окремих містах, виходячи із залишкового принципу фінансування культурної сфери, гласні вважали недоцільним відкриття муніципальних бібліотек, якщо вже діяли земські або приватні. Інколи влада міст на дольовій основі фінансувала земські бібліотеки, розташовані у повітових центрах.

Організація роботи таких закладів часто була незадовільною. Так, у Сумах громадська бібліотека розташовувалася у двоповерховому будинку в центрі міста і мала спеціальний кабінет для читання. Однак усі бажаючі могли в ній палити, що створювало незручності для інших читачів. Розклад роботи закладу викликав постійні нарікання сумчан. Лише з часом бібліотека стала працювати до 20. 00. Бібліотечний фонд і матеріальний стан, за свідченнями сучасників, були жалюгідними. Лише у 1897 р. спільними зусиллями сумської думи та Харківським товариством поширення в народі грамотності було відкрито ще одну народну бібліотеку-читальню. Влада міста щороку виділяла по 400 руб. для закупівлі літератури та облаштування закладу (меблі, лампи тощо). Однак у новій бібліотеці також не заборонялося палити, що не подобалося частині відвідувачів.

Необхідно відзначити, що існуючі заклади у повітових містах та містечках навіть наприкінці XIX ст. ще не стали важливими осередками культури, які масово відвідували містяни. Наприклад, в Ізюмській громадській бібліотеці (відкрита у 1896 р.) за рік побувало лише 66 чоловік, які ознайомилися з незначною кількістю книг та газет (2016 найменувань)²⁹.

Дане явище було навіть у губернських центрах, що підтверджують спогади одного із викладачів чернігівської чоловічої гімназії: «Більшість педагогів не торкалися газет та журналів і взагалі не цікавились читанням. У Чернігівській громадській бібліотеці були сотні підписчиків, але серед них не було жодного вчителя гімназії. Усіх педагогів перевищив інспектор Антонюк... З'ясувалося, що він не читає ніяких журналів і навіть газет і суворо карає учнів за таке читання. Пригадуються ще декілька педагогів, які без усілякої пользи займали свої місця і шкідливо впливали на своїх учнів...»³⁰.

Розуміючи складність і важливість культурно-просвітницької діяльності, окремі гласні та представники громадськості шукали нові форми і методи залучення населення до культурних надбань. Так, у Харкові спільними зусиллями міської влади, громадськості та Товариства грамотності і народної опіки було відкрито декілька народних чайних. У приміщенні таких чайних передбачалося розташовувати бібліотеки і гуртки³¹.

Таким чином, наведені матеріали дозволяють зробити висновок, що протягом другої половини XIX ст. органи міського самоврядування Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній приділяли недостатньо уваги питанню розвитку бібліотечної справи. Окремі гласні виступали проти відкриття громадських бібліотек, бо вважали недоцільним витратити кошти, якщо в місті вже діяли бібліотеки (земські або приватні). У переважній більшості міст зазначених губерній нові бібліотеки та читальні відкривалися завдяки зусиллям та ініціативі громадськості, меценатам і товариств. Самоврядні ж інституції часто обмежувалися «скромною допомогою»: надавали приміщення, дозволи на відкриття, популяризували серед населення діючі установи, приймали участь у формуванні фондів та інше. Але, не зважаючи на залишковий

підхід муніципальних структур у розбудові бібліотечної сфери, спільні зусилля громадськості і влади міст мали позитивні наслідки для повсякденного життя городян.

Дана розвідка не висвітлила усі аспекти культурно-просвітницької діяльності органів міського самоврядування Лівобережжя та Слобожанщини. Недостатньо дослідженими залишаються питання театральньо-концертного життя міст, розвиток музейної справи та інші аспекти повсякденного життя українських міст ХІХ – початку ХХ ст., які доцільно аналізувати на регіональному і всеукраїнському рівнях.

1. Памятная книжка Черниговской губернии. – Чернигов: Б. и., 1862. – С. 597.
2. Петропавловский Ф. О предполагаемом открытии библиотеки в Чернигове / Ф. Петропавловский // Черниговские губернские ведомости. – 1859. – № 48. – С. 365-366.
3. Аскерова Л. С. Чернігів у ХІХ – на початку ХХ ст. : формування міського середовища: дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01. – «Історія України» / Л. С. Аскерова. – Чернігів, 2011. – С. 162-163.
4. Частные объявления // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 2. – Часть неофициальная. – С. 12.
5. Памятная книжка и адрес-календарь Полтавской губернии на 1888 год. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1887. – С. 178-179.
6. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1894 год. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1894. – С. 89-92.
7. Там само. – С. 91.
8. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. – Полтава: Типо-литография Губернского Правления, 1900. – С. 116-118.
9. Там само. – С. 119.
10. Леус В. Погляд через століття: Фотонариси / В. Леус. – Ніжин: Вид. «Аспект-Поліграф», 2008. – С. 76-77.
11. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Вид. «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1990. – С. 866.
12. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. 145, оп. 1, спр. 575, арк. 178-183.
13. Черниговская памятка. Справочная книжка на 1898-1899 год. С рисунками, таблицами в тексте, календарем, адрес-календарем, картой губернии и двумя планами г. Чернигова. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1898. – С. 221-230.
14. Там само. – С. 221-230.
15. ДАЧО. – Ф. 1275, оп. 1, спр. 16, арк. 6.
16. Путеводитель по г. Чернигову / [Сост. А. Ярыгин]. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 69.
17. Южный край. – 1897. – 13 января. – С. 3.
18. Южный край. – 1897. – 6 марта. – С. 3.
19. Харьковский календарь на 1890 год. – Х. : Типография Губернского Правления, 1890. – С. 254.
20. Там само. – С. 254.
21. Там само. – С. 252-253.
22. Там само. – С. 252.
23. Харьковский календарь на 1895 год. – Х. : Губернская типография, 1896. – С. 483.
24. Южный край. – 1897. – 13 января. – С. 3.
25. Южный край. – 1897. – 15 февраля. – С. 3.
26. Южный край. – 1897. – 20 января. – С. 2.
27. Южный край. – 1897. – 10 июля. – С. 3.
28. Южный край. – 1897. – 6 февраля. – С. 4.
29. Южный край. – 1897. – 25 января. – С. 3.

30. Хижняков В. М. Воспоминания земского деятеля / В. М. Хижняков. – Петроград: Б. и., 1916. – С. 69-77.

31. Южный край. – 1897. – 28 июня. – С. 2.

Раскрываются основные направления и мероприятия органов городского самоуправления Полтавской, Харьковской и Черниговской губерний во второй половине XIX в. по развитию библиотечного дела. Показано роль общественности и меценатов в создании сети библиотек, указано на факторы, которые мешали этой деятельности.

Ключевые слова: Полтавская, Харьковская, Черниговская губернии, городское самоуправление, меценаты, культура, библиотеки.

The basic directions and measures of local authorities by Poltavska, Harkivska and Chernigivska provinceses in the second part of XIX century in development of library network are open up. The part of public and patrons of art in making library network is shown. We can see factors stopped this activity.

Key words: Poltavska, Harkivska and Chernigivska provinceses, local authorities, culture, libraries.

